

Julia Więckiewicz-Modrzewska*
Filip Chrypankowski**

Jean Marc Gaspard Itard – życie, działalność i znaczenie dla pedagogiki specjalnej na tle przypadku „dzikiego chłopca z Aveyron”

Jean Marc Gaspard Itard – Life, Work, and Contribution to the Development of Special Education in the Context of „The Wild Boy of Aveyron”

Abstract: The case of Victor of Aveyron, known as the “wild boy,” is one of the most significant moments in the history of special education. Jean Marc Gaspard Itard – a young doctor and teacher – conducted an intensive five-year educational program for the boy found in the forests of France. Although Victor was never fully socialized, Itard's efforts laid the foundation for modern methods of working with individuals with profound developmental disorders. Itard opposed the prejudices of his time, firmly believing in every person's potential to learn. Although Victor never learned to speak and remained withdrawn throughout his life, working with him was groundbreaking – Itard defined five educational aims, focusing on social integration, speech development, and cognitive growth. This story marked the beginning of a new approach to people with disabilities, and Victor's case became a symbolic expression of social inclusion. His work had a lasting impact on future researchers and teachers to the evolution of special education.

Keywords: Itard, wild boy, biography, special education.

* Julia Więckiewicz-Modrzewska (ORCID: 0000-0002-6391-4665) – mgr, Zakład Terapii Pedagogicznej i Badań w obszarze Procesu Ucznienia się, Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej; kontakt: jwieckiewicz@aps.edu.pl.

** Filip Chrypankowski (ORCID: 0000-0003-2042-8170) – mgr, Zakład Interdyscyplinarnych Badań w obszarze Inkluzji Społecznej, Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej; konak: fchrypankowski@aps.edu.pl.

Wstęp

Przypadek Victora z Aveyron, słynnego „dzikiego chłopca”, stanowi jedno z najbardziej symbolicznych i przełomowych wydarzeń w historii pedagogiki specjalnej. Jean Marc Gaspard Itard, młody lekarz i badacz, przez ponad pięć lat prowadził intensywną pracę wychowawczo-terapeutyczną z chłopcem odnalezionym w lasach południowej Francji. Działania te nie doprowadziły do pełnej rehabilitacji i socjalizacji Victora, miały jednak fundamentalne znaczenie dla rozwoju podejścia edukacyjnego wobec osób z głębokimi zaburzeniami rozwojowymi. Itard, jako jeden z pierwszych, podszedł do tego typu przypadku w sposób systematyczny – oparty na obserwacji, eksperymencie i indywidualizacji. Sformułował konkretne cele wychowawcze, kładąc nacisk na rozwój emocjonalny, poznawczy i społeczny.

Praca z Victorem pozwoliła Itardowi wypracować metody, które przyniosły realne sukcesy w edukacji osób niesłyszących, stając się zarazem fundamentem nowoczesnej pedagogiki specjalnej. Mimo że inne osiągnięcia Itarda, zwłaszcza w dziedzinie surdopedagogiki, były znaczące, to właśnie przypadek „dzikiego chłopca” ugruntował jego pozycję jako prekursora nowoczesnych metod terapeutyczno-edukacyjnych. Ta historia inspirowała do dzisiaj badaczy, pedagogów i terapeutów, ukazując konieczność empatycznego, zindywidualizowanego i naukowo ugruntowanego podejścia do pracy z osobami o atypowym rozwoju. Próba „oswojenia” Victora z Aveyron stanowi zapowiedź kierunku, w którym będzie rozwijała się pedagogika specjalna. Itard, sprzeciwiając się dominującemu w jego epoce uprzedzeniom, odważnie dowodził, że każdy człowiek – niezależnie od poziomu rozwoju – posiada potencjał w zakresie uczenia się. Jego pionierskie działania wyznaczyły drogę, którą później podążyli tacy badacze jak Édouard Séguin – francusko-amerykański lekarz i pedagog, uważany za twórcę nowoczesnej edukacji osób z niepełnosprawnością intelektualną¹ – oraz Désiré Magloire Bourneville, francuski lekarz-neurolog oraz działacz polityczny i dziennikarz². Dzięki ich pracy edukacja dzieci z poważnymi trudnościami rozwojowymi stopniowo zdobywała uznanie i znalazła praktyczne zastosowanie.

1 T. Fetzki, *Édouard Onésime Séguin: twórca pedagogiki osób z niepełnosprawnością intelektualną: człowiek – dzieło – znaczenie*, Kraków 2020.

2 Tamże.

Jak zauważa Yves Jeanne³, spuścizna Itarda zawiera w sobie pytania, które pozostają aktualne także współcześnie, a dotyczą przede wszystkim natury i funkcji teorii w edukacji. Teorie o charakterze dynamogennym – czyli takie, które inspirują do działania i wspomagają tworzenia narzędzi metodycznych – są niezbędne, by rozumieć zachowania jednostki i skutecznie planować oddziaływania pedagogiczne. Stają się jednak bezużyteczne, gdy zaczynają pretendować do statusu jedynej prawdy, popadając tym samym w dogmatyzm – co oznacza kres autentycznej edukacji⁴. Początki działalności badawczo-terapeutycznej Itarda były silnie uwarunkowane filozofią Étienne’a Bonnota de Condillaca oraz ówczesnymi dyskusjami dotyczącymi stworzenia uniwersalnej nauki o człowieku. To właśnie myśl Condillaca w znacznym stopniu ukształtowała kierunek rozwoju koncepcji terapeutycznych Itarda⁵. W swojej pracy *Traité des sensations* (Traktat o wrażeniach)⁶ Condillac przywołał przypadek „dzikiego dziecka” odnalezionego na Litwie w 1694 r., które miało być wychowane przez niedźwiedzie. Uważał ten przykład za potwierdzenie słuszności swojej teorii odnoszącej się do rozwoju poznania i zmysłów. W tym samym dziele przedstawił również słynny eksperyment myślowy z tzw. posągami Condillaca, podczas którego ukazał, jak wszystkie procesy poznawcze człowieka wywodzą się ze zmysłowych doświadczeń. Dla Condillaca „dzikie dziecko” stanowiło przede wszystkim ciekawostkę filozoficzną oraz ilustrację jego koncepcji empiryzmu sensualistycznego, a tymczasem dla Itarda było już rzeczywistym przedmiotem praktycznych eksperymentów pedagogicznych i terapeutycznych⁷. W centrum tych rozważań znajdowały się zagadnienia rozwoju funkcji językowych i poznawczych, co miało istotne znaczenie dla kształtowania się jego metodyki⁸.

3 Y. Jeanne, *Jean Marc Gaspard Itard, l'aube de la modernité*, „Reliance”, 25 (2007) s. 129–134.

4 Tamże.

5 T. Fetzki, *Édouard Onésime Séguin*.

6 E. B. de Condillac, *Traktat o wrażeniach*, tł. W. Wojciechowska, Warszawa 1958.

7 T. Fetzki, *Édouard Onésime Séguin*.

8 O. Héral, *Contribution à l'histoire de l'orthophonie en France: Jean-Marc Gaspard Itard (1774–1838), médecin et rééducateur*, „Journal de Réadaptation Médicale: Pratique et Formation en Médecine Physique et de Réadaptation”, 25 (2005) nr 4, s. 190–196, DOI: 10.1016/S0242-648X(05)81203-4.

Celem niniejszego artykułu jest więc analiza i uzasadnienie znaczenia działalności Itarda dla rozwoju pedagogiki specjalnej, ze szczególnym uwzględnieniem przypadku „dzikiego chłopca” z Aveyronu.

Młodość Itarda i tło historyczne

Jean Marc Gasparda Itard⁹ urodził się w kwietniu 1775 r. w Oraison¹⁰, niewielkiej miejscowości położonej w regionie Prowansji. W drugiej połowie XVIII w. Oraison funkcjonowało jako mała, prowincjonalna osada¹¹. Rodzina Itarda należała do warstwy społecznej o względnie stabilnej pozycji ekonomicznej i społecznej¹². Z tego względu planowano dla niego karierę w handlu lub bankowości, profesjach zgodnych z ówczesnym pojmowaniem prestiżu i oceną pozycji społecznej w rodzinach mieszczańskich. Jednak wybuch i konsekwencje rewolucji francuskiej (1789–1799) znacząco zrewidowały te zamierzenia, otwierając mu drogę do innej ścieżki zawodowej.

Pierwsze siedem lat życia Itard spędził w rodzinnej miejscowości, po czym został wysłany do Riez – miasta, w którym mieszkał jego wuj, kanonik w lokalnej katedrze¹³. To właśnie wujek, jako człowiek wykształcony i posiadający wpływy w środowisku religijnym oraz intelektualnym, został uznany za odpowiedniego mentora młodego Jeana Marca. Miał on zapewnić Itardowi nie tylko odpowiednią opiekę, lecz przede wszystkim warunki sprzyjające do zdobywania wiedzy oraz do intelektualnego rozwoju.

W 1794 r. – gdy Itard miał dziewiętnaście lat – władze rewolucyjnej Francji ogłosiły powszechny pobór mężczyzn w wieku 18–25 lat do armii¹⁴. Chcąc uchro-

9 Autorzy artykułu opierają się głównie na zagranicznych źródłach biograficznych, które są wskazywane w celu zachowania rzetelności, zwłaszcza tam, gdzie pojawiają się rozbieżności w datach. Kluczowym punktem odniesienia w części biograficznej są publikacje Michaela J. Clarka oraz Marné Lauritsen Groffa, z których autorzy zaczerpnęli wiele informacji.

10 M. J. Clark, *Jean Itard: A Memoir on Stuttering*, w: *Psychology of Language and Thought: Essays on the Theory and History of Psycholinguistics*, red. R. W. Rieber, Boston 1980, s. 153–184, DOI: 10.1007/978-1-4684-3644-0_7.

11 Tamże.

12 Tamże.

13 M. L. Groff, *Jean Marc Gaspard Itard*, „The Psychological Clinic”, 20 (1932) nr 8, s. 246.

14 Tamże, s. 246.

nić młodzieńca przed koniecznością służby wojskowej w warunkach frontowych, ojciec i wuj Jeana Marca obmyślili strategię, która pozwoliłaby mu uniknąć bezpośredniego udziału w działaniach zbrojnych. Dzięki staraniom wuja, posiadającego wówczas rozległe kontakty, udało się umieścić młodego Itarda w Wojskowym Szpitalu w Tulonie, za pośrednictwem ówczesnego dyrektora szpitala. W ten sposób Jean Marc Gaspard Itard rozpoczął służbę jako pomocnik chirurga wojskowego w miejscowości Solliès, która leży w sąsiedztwie Tulonu. Co istotne, Itard nie posiadał w tym czasie formalnego wykształcenia medycznego ani doświadczenia klinicznego.

Początki kariery medycznej i formowanie się światopoglądu

Początki praktyki wojskowej okazały się dla Itarda kluczowe. W latach 1795–1796 pełnił funkcję chirurga wojskowego w Armii Włoch. Po zakończeniu służby udał się do Paryża, gdzie zdecydował się na kontynuację edukacji medycznej w bardziej zinstytucjonalizowanej formie. Został asystentem wybitnego chirurga, barona Dominique’a Jeana Larreya, w szpitalu wojskowym Val-de-Grâce. To właśnie wtedy po raz pierwszy zetknął się z jedną z najwybitniejszych osobowości ówczesnej psychiatrii – Philippem Pinelą¹⁵.

W kontekście paryskiej edukacji medycznej końca XVIII w. warto odnotować istnienie dwóch konkurujących ze sobą szkół: jednej – kierowanej przez Jeana Nicolasa Corvisarta, oraz drugiej – Philippe’a Pinela. Pierwszy z nich reprezentował nurt kliniczno-empiryczny skupiający się na precyzyjnej obserwacji pacjenta oraz doskonaleniu praktycznych metod leczenia. Jak podaje Marne Lauritsen Groff¹⁶, Corvisart był propagatorem czytania klasyków medycyny klinicznej, takich jak Sydenham czy Stoll, a ich maksymy zdobiły nawet ściany amfiteatru, w którym prowadził wykłady. Z kolei Pinel, będący czołowym przedstawicielem humanistycznego nurtu w psychiatrii, opowiadał się za prymatem natury w procesie leczenia (*vis medicatrix naturae*) oraz krytykował nadmierną medykaliczację i mechanistyczne podejście do choroby. Jego poglądy odzwierciedlały głębokie zainteresowanie etiologią chorób oraz ich uwarunkowaniami¹⁷.

15 M. J. Clark, *Jean Itard*, s. 153–184.

16 Tamże, s. 246.

17 Tamże.

Itard, kierując się własnym zamiłowaniem do filozofii natury i dociekań przyczynowych, szybko związał się z kręgiem myślowym Pinela. Stał się jego uczniem i współpracownikiem, pozostając pod wpływem idei, które stanowiły fundament nowoczesnego podejścia do medycyny oraz rodzącej się psychiatrii. Zgodnie z tym humanistycznym nurtem, Itard rozwijał także koncepcję terapii moralnej (*moral treatment*), rozumianej jako wychowawczo-terapeutyczne podejście łączące elementy medycyny, pedagogiki i opieki społecznej, które miało wspierać rozwój zarówno fizyczny, jak i emocjonalny pacjenta¹⁸. Prace Itarda przekonują jednakże o fundamentalnej roli eksperymentu jako jedyne go źródła wiedzy w medycynie. Stanowiło to istotne odejście od postawy sceptycznej wobec empirii, dominującej wcześniej w środowiskach akademickich i podkreślało zarazem nowoczesny, progresywny charakter jego myślenia. Najpełniej podejście to wyraził w swoim głównym dziele *Traité des Maladies de l'Oreille et de l'Audition*¹⁹ (Traktat o chorobach ucha i słuchu), w którym zgromadził i przeanalizował setki przypadków klinicznych związanych z patologią narządu słuchu²⁰. Kolejnym dziełem Itarda, traktującym już o samej terapii Victora, jest *De l'éducation d'un homme sauvage*²¹ (O edukacji dzikiego człowieka). W tej pracy opisał zarówno losy chłopca, jak i zastosowane metody terapeutyczne, a także przygotował w 1807 r. raport zatytułowany „Rapport fait à Son Excellence le Ministre de l'Intérieur sur les nouveaux développements l'état actuel du sauvage de l'Aveyron”²² (Raport sporządzony dla Jego Ekscelencji Ministra Spraw Wewnętrznych na temat nowych postępów i obecnego stanu dzikiego z Aveyron). W tamtym czasie były to znaczące publikacje z zakresu pedagogiki, medycyny i psychologii.

18 J. M. G. Itard, *An Historical Account of the Discovery and Education of a Savage Man, or of the First Developments, Physical and Moral, of the Young Savage Caught in the Woods Near Aveyron 1798*, London 1802.

19 J. M. G. Itard, *Traité des maladies de l'oreille et de l'audition*, Paris 1842.

20 M. L. Groff, *Jean Marc Gaspard Itard*, s. 246.

21 J.-M. G. Itard, *De l'éducation d'un homme sauvage, ou, Des premiers développemens physiques et moraux du jeune sauvage de l'Aveyron*, Paris 1801, <https://books.google.pl/books?id=XCIFAAAAAAJ>, dostęp: 15.07.2025.

22 J. M. G. Itard, *Rapport fait à Son Excellence le ministre de l'Intérieur, sur les nouveaux développemens et l'état actuel du sauvage de l'Aveyron*, Paris 1807.

Itard zamieszkał w pobliżu Narodowego Instytutu dla Głuchoniemych w Paryżu, którym kierował opat Sicard (L'Abbé Sicard)²³. Gdy jeden z uczniów Instytutu wymagał opieki lekarskiej, wówczas wezwano Itarda. Niedługo później władze instytucji doszły do wniosku, że w placówce konieczna jest stała obecność lekarza. Na wniosek dyrektora stanowisko to powierzono Itardowi. Ofertę przyjął i z zaangażowaniem zaczął interesować się losem osób niesłyszących, które w owym czasie były niemal całkowicie wykluczone z życia społecznego. Nie podzielał popularnych wtedy uprzedzeń wobec osób niesłyszących. Przeciwnie, dążył do głębokiego zrozumienia ich wewnętrznego świata. Jean Marc Gaspard Itard zmarł 5 lipca 1838 r.²⁴

Victor z Aveyron – kluczowy przypadek w pracy Itarda

Jednym z najważniejszych wątków pracy Itarda okazało się spotkanie z tzw. dzikim chłopcem. Pod koniec 1798 r. w lasach Aveyron trzech myśliwi ujęli dzikiego, nagiego chłopca. Początkowo wykazywał on zachowania nieufne i cechy dzikości. Z czasem został przekazany pod opiekę władz. Następnie umieszczono go w szpitalu w Saint-Affrique, a później przeniesiono do Instytutu dla Głuchoniemych. Mimo prób edukacyjnych prowadzonych przez opata Sicarda, zrezygnowano z dalszej pracy z chłopcem, i ostatecznie znalazł się on pod opieką samego Itarda, który w odróżnieniu od Pinela, wierzył, że poprzez odpowiednie oddziaływania pedagogiczne możliwe będzie przygotowanie Victora do funkcjonowania w społeczeństwie²⁵.

Postać Victora z Aveyron, zwanego „dzikim chłopcem z Aveyron”, stanowi istotny punkt odniesienia w historii psychologii i pedagogiki, zwłaszcza w kontekście zagadnień związanych z rozwojem człowieka²⁶. Przypadek ten odegrał istotną rolę w ukształtowaniu się pedagogiki specjalnej jako odrębnej dyscypliny

23 M. L. Groff, *Jean Marc Gaspard Itard*, s. 246.

24 T. Gineste, *La pensée médico-psychologique de Jean-Marc Gaspard Itard*. „Bulletin de la Société d'histoire de la médecine”, 23 (1989) nr 2, s. 115–120.

25 J. Kulbaka, *Niepełnosprawni. Z dziejów kształcenia specjalnego*, Warszawa 2012.

26 C. F. Goodey, *Where the Wild Things Were: Victor of Aveyron and the Pre-Emptive Critique of Developmental Disability in the Early Modern Novel*, „Social History of Medicine”, 30 (2017) nr 4, s. 807–826, DOI: 10.1093/shm/hkx036.

naukowej, której celem było badanie, wspieranie oraz edukacja osób z nieharmonijnym lub atypowym przebiegiem rozwoju. Itard, dzięki swojej pionierskiej pracy, jest uznawany za ojca surdopedagogiki²⁷. W chwili schwytania, Victor miał przypuszczalnie około dwunastu lat. Chłopiec wykazywał cechy typowe dla tzw. dzikiego dziecka: niemówiący, nie reagował na mowę, sprawiał wrażenie osoby z dysfunkcją narządu słuchu i komunikował się wyłącznie za pomocą prymitywnych dźwięków oraz pomruków. Tak Itard relacjonuje słowa Pinela, który – badając Victora – określił go jako „nieuleczalnego idiotę”:

Zmysły chłopca były niemal całkowicie nieaktywne, podobnie jak jego wrażliwość i zdolności intelektualne. Wzrok błąkał się bez celu po otoczeniu, a nawet głośne dźwięki czy delikatna muzyka nie wywoływały żadnej reakcji. Nie potrafił rozróżnić zapachów przyjemnych ani nieprzyjemnych. Jego ręce poruszały się bez świadomego wyboru, a wydawane przez niego dźwięki były jednorodne i gardłowe. Gesty były chaotyczne i automatyczne, a próby naśladowania innych – nieskuteczne²⁸.

W latach 1801–1806 Itard jako młody lekarz, mający wówczas zaledwie 26 lat, prowadził z Victorem intensywną pracę edukacyjną, dokumentując swoje działania oraz obserwacje²⁹. Początkowo zakładano, że trudności rozwojowe chłopca wynikają wyłącznie z deprywacji środowiskowej, czyli braku kontaktu społecznego i wychowania. Liczono na szybkie postępy w wyniku właściwej edukacji i socjalizacji. Z czasem stało się jasne, że Victor nie był jedynie dzieckiem wychowanym poza społeczeństwem, ale osobą z głębokimi zaburzeniami psychicznymi, co znacząco ograniczało jego zdolność adaptacyjną –

27 M. Lopez-Torrijo, F. J. Garcia-Garcia, J. L. García, *Jean Itard en clave de educación inclusiva*, „Revista Educação Especial”, 29 (2016) nr 56, s. 507–519, DOI: 10.5902/1984686X22490.

28 J.-M. G. Itard, *Rapports et mémoires sur le sauvage de l'Aveyron... : l'idiotie et la surdité*, Paris 1894, <https://archive.org/details/rapportsetmmoioitar>, dostęp: 13.10.2025..

29 T. M. Z. Pieczkowski, *Jean Itard e Victor do Aveyron: olhares contemporâneos sobre a narrativa de uma experiência pedagógica do início do século XIX*, „Revista Educação Especial”, 29 (2016) nr 56, s. 584–595, DOI: 10.5902/1984686X22493.

wbrew nadziejom opartym na filozofii Rousseau³⁰. Po ponad pięciu latach pracy, gdy Itard miał już 32 lata, a Victor około 17, podjęto decyzję o zakończeniu procesu edukacyjnego. Chłopiec przestał reagować na bodźce i nie robił dalszych postępów. Frustracja Itarda, wynikająca z braku efektów, mogła również być konsekwencją zaangażowania się w nowe badania, zwłaszcza nad dziećmi niesłyszącymi, ale rokującymi pedagogiczny sukces³¹. Przewiezienie Victora do Paryża wywołało zarówno duże zainteresowanie naukowe, jak i sensację wśród społeczeństwa. Przypadek ten prowokował pytania o istotę człowieczeństwa – gdzie zaczyna się człowiek, a gdzie kończy. W związku z tymi dyskusjami w grudniu 1799 r. powołano Towarzystwo Obserwatorów Człowieka (*Société des observateurs de l'homme*), którego celem było pogłębianie wiedzy o człowieku w wymiarze fizycznym, intelektualnym i moralnym³². W skład Towarzystwa wchodził filozofowie, lekarze oraz inni uczeni, w tym Philippe Pinel, abbé Roch-Ambroise Sicard oraz Jean Marc Gaspard Itard, którzy na forum Towarzystwa wymieniali poglądy na temat natury człowieka i metod wychowawczych³³. Wywarło to istotny wpływ na późniejszy rozwój pedagogiki specjalnej, psychiatrii i psychologii.

Victor zmarł w 1828 r., mając około czterdziestu lat. Do końca życia nie nauczył się mówić, był wycofany, lękliwy i nadal przejawiał cechy tzw. dzikości. Nie zachowały się żadne informacje dotyczące ani przyczyny jego śmierci, ani miejsca pochówku. Po zakończeniu badań przeprowadzanych przez Itarda, chłopca przestano nazywać Victorem – określano go po prostu mianem „Dziki”³⁴.

Na przestrzeni lat przypadek Victora był wielokrotnie analizowany i interpretowany na nowo. We wczesnym dyskursie medycznym przypisywano mu „idiotyzm”, później klasyfikowano go jako osobę z niepełnosprawnością

30 K. Osóbka, *Historia autyzmu od baśni i legend po badania genetyczne – laboratorium budowy mitów w nauce*, „Biuletyn Historii Wychowania”, 37 (2017) s. 93–120, DOI: 10.14746/bhw.2017377.

31 W. Cayea, *Feral Child: the Legacy of the Wild Boy of Aveyron in the Domains of Language Acquisition and Deaf Education*, Thesis 2006.

32 T. Fetzki, *Édouard Onésime Séguin*.

33 Tamże.

34 H. Lane, *The Wild Boy of Aveyron*, Cambridge 1976; R. Shattuck, *The Forbidden Experiment: The Story of the Wild Boy of Aveyron*, New York 1994.

intelektualną, natomiast współczesne interpretacje niektórych badaczy wskazują na to, że Victor prezentował objawy ze spektrum autyzmu. Wśród współczesnych objawów spektrum zaburzeń autystycznych (ASD), które zaobserwowano u Victora, można wymienić trudności w rozumieniu i używaniu zarówno języka werbalnego, jak i niewerbalnego, a także problemy z nawiązywaniem i utrzymywaniem relacji społecznych. Występowały u niego również trudności w rozumieniu norm społecznych, a także silne przywiązanie do rutyny i trudności w adaptacji do zmian.

Zmiany te obrazują nie tylko ewolucję diagnostyki, ale również rozwój wiedzy psychologicznej, pedagogicznej i medycznej w zakresie zaburzeń rozwojowych³⁵. Itard podejmował wysiłki, aby Victora nauczyć języka i rozwijać w nim empatię, mając na celu ograniczenie jego „dzikich” zachowań. Był przekonany, że emocje oraz umiejętność komunikacji językowej stanowią kluczowe cechy odróżniające człowieka od zwierząt, a te zdolności, nawet w warunkach znacznej deprywacji, są wrodzone i trudne do całkowitego zniszczenia³⁶. Jego badania sugerują także, że inteligencja jest elastyczna i podatna na osłabienie wskutek braku odpowiednich bodźców rozwojowych, co ma ważne konsekwencje dla współczesnej pedagogiki specjalnej i opieki nad dziećmi z zaburzeniami rozwojowymi. W związku z tym można wskazać zasady, którymi kierował się Itard, i dostrzec to, co określał jako pięć głównych celów moralnego wychowania „Dzikiego z Aveyronu”³⁷:

1. Związać go ze społeczeństwem, czyniąc życie społeczne przyjemniejszym niż to, które dotąd prowadził.
2. Obudzić wrażliwość nerwową za pomocą najsilniejszych bodźców, a niekiedy także przez intensywne poruszenia emocjonalne.
3. Rozszerzyć zakres jego pojęć, wywołując nowe potrzeby i zwiększając liczbę jego reakcji na otaczające go przedmioty.

35 K. Osóbka, *Historia autyzmu od baśni i legend po badania genetyczne*, s. 93–120.

36 N. T. Henderson, N. T. Radford, C. Pizzetta, S. Prodduturu, *Diary Reporting and Phonetic Transcription for Effective Speech Analysis in Children with Disabilities: What Itard did not Know*, „Audiology and Speech Pathology Publications and Other Works”, (2014) s. 1–9.

37 M. L. Groff, *Jean Marc Gaspard Itard*, s. 246.

4. Skłonić go do używania mowy, stawiając go w sytuacjach wymagających naśladowania.

5. Często ćwiczyć najprostsze operacje umysłowe na przedmiotach zaspokajających potrzeby fizyczne, a następnie kierować ich zastosowanie ku rzeczom służącym nauce.

Przypadek „dzikiego chłopca z Aveyron” jest jednym z pierwszych systematycznych podejść do pracy z osobą z głębokimi zaburzeniami rozwojowymi – opartych na obserwacji, eksperymencie i indywidualizacji oddziaływań. Mimo że terapia Itarda nie doprowadziła do pełnej integracji Victora ze społeczeństwem, praca ta miała przełomowe znaczenie dla kształtowania się pedagogiki specjalnej jako odrębnej dziedziny wiedzy i praktyki. Przede wszystkim pokazała, że jednostki z poważnymi deficytami rozwojowymi zasługują na systematyczne wsparcie wychowawcze i terapeutyczne, a nie na wykluczenie.

Itard wprowadził podstawowe zasady, które do dziś są fundamentem pedagogiki specjalnej, takich jak indywidualizacja, koncentracja na potrzebach i możliwościach ucznia, systematyczność oddziaływań oraz zintegrowane podejście do rozwoju emocjonalnego, poznawczego i społecznego. Jego próba łączenia praktyki pedagogicznej z medyczno-psychologiczną diagnozą zapoczątkowała rozwój wielospecjalistycznych modeli wsparcia. Tym samym przypadek Victora można uznać za symboliczny początek pedagogiki specjalnej jako nauki i praktyki skoncentrowanej na człowieku o atypowym rozwoju.

Z powodu niezwyklego charakteru pracy Itarda z tzw. dzikim dzieckiem, jego pozostałe osiągnięcia naukowe nie zyskały należnego uznania. Doświadczenia zdobyte podczas pracy z Victorem pozwoliły mu jednak znacząco udoskonalić umiejętności pedagogiczne i opracować metody oparte na systematycznych obserwacjach i praktyce. Metody te przyniosły szczególne efekty w edukacji osób z niepełnosprawnością narządu słuchu. Na podstawie własnych analiz Itard stwierdził, że całkowita głuchota występuje wśród nich rzadziej niż sądzono powszechnie³⁸. Najważniejszym obszarem działalności Itarda, razem jego życiową pasją, była praca z osobami niesłyszącymi zarówno w zakresie leczenia, jak i edukacji. Choć zajmował się także innymi zagadnieniami, jak

38 Tamże.

np. zaburzeniami mowy, to właśnie problematyka głuchoty stanowiła centrum jego zainteresowań, w którym szybko zyskał opinię wybitnego specjalisty.

Itard – jak wskazuje Michael J. Clark³⁹ – w pierwszych trzydziestu latach XIX w., obok znanych relacji wynikających z pracy z „dzikiem chłopcem z Aveyron”, opublikował liczne opracowania dotyczące mutyzmu, głuchoty oraz schorzeń uszu. Ukoronowaniem tych badań było wydanie *Traité des Maladies de l'Oreille et de l'Audition*. To dzieło Itarda z 1821 r. jest uznawane za jedno z pierwszych kompleksowych opracowań z zakresu patologii słuchu i schorzeń uszu oraz za początek nowoczesnej surdopedagogiki⁴⁰. W dalszej działalności naukowej (w latach 1807–1808) Itard wygłosił ponadto dwa referaty, odnoszące się do leczenia głuchoty oraz mutyzmu u osób niesłyszących, na forum Towarzystwa Wydziału Medycznego w Paryżu. Natomiast w 1824 r. przedstawił pracę poświęconą mutyzmowi podczas obrad Akademii Królewskiej Medycyny, której członkiem został w 1821 r. Z kolei w 1828 r. opracował i przekazał trzy kolejne rozprawy naukowe⁴¹.

Jean Marc Gaspard Itard i jego wpływ na współczesną pedagogikę specjalną

Przypadek Victora z Aveyron oraz opisane przez Itarda próby jego edukacji wzbudziły duże zainteresowanie środowisk naukowych, medycznych i filozoficznych epoki oświecenia. Stały się one istotnym punktem odniesienia w ówczesnych dyskusjach dotyczących natury człowieka i znaczenia środowiska dla jego rozwoju⁴². W tym okresie zmienił się również sposób postrzegania osób z niepełnosprawnością – zaczęto dostrzegać ich potencjał rozwojowy oraz potrzebę edukacji. Rozwój nauki i filozofii sprzyjał tworzeniu nowych form kształcenia, które stanowiły podstawę nowoczesnej pedagogiki specjalnej. Pedagogika rozwijała się w dwóch głównych kierunkach. Z jednej strony towarzyszyło jej praktyczne podejście, czyli skupienie na skuteczności działań

39 M. J. Clark, *Jean Itard*, s. 153–184.

40 Tamże, s. 153–184.

41 Tamże.

42 T. Fetzki, *Édouard Onésime Séguin*.

wychowawczych, z drugiej – miała swoje korzenie usytuowane w rozważaniach filozoficznych. Dla części badaczy ta dwoistość stanowi o jej słabości i ograniczonej naukowości, podczas gdy inni widzą w niej zaletę, podkreślając, że filozofia czyni pedagogikę jej praktycznym zastosowaniem. Pedagogika specjalna zaś powstała z potrzeby działania natychmiastowego. Przykład „dzikiego chłopca z Aveyronu” był dla Itarda przede wszystkim praktycznym wyzwaniem, a nie teoretycznym pytaniem o ludzką naturę⁴³.

Itard, będąc pionierem w dziedzinie surdopedagogiki, opracował nowatorski, indywidualny program edukacyjny oparty na przekonaniu, że rozwój dziecka powinien być wspierany przez wielowymiarowe oddziaływania⁴⁴. Kluczowymi elementami tego podejścia była stymulacja sensoryczna, czyli ćwiczenia mające na celu pobudzenie zmysłów i rozwijanie percepcji, a także nauka przez bezpośrednie doświadczenie, umożliwiającą Victorowi poznawanie świata i rozwijanie komunikacji poprzez praktyczne działanie. Istotną rolę odgrywała również systematyczna obserwacja. Itard prowadził bowiem regularne notatki i analizował postępy swojego podopiecznego, co stanowiło jeden z pierwszych przykładów naukowego podejścia do edukacji specjalnej. Mimo że efekty pracy były ograniczone, a Victor nigdy w pełni nie nauczył się mówić, kluczowe dla tej metody okazały się empatia i cierpliwość, czyli zrozumienie indywidualnych potrzeb i tempa rozwoju dziecka.

Interpretacja dorobku Itarda z perspektywy współczesnej edukacji włączającej pozwala dostrzec w nim jednego z najwcześniejszych prekursorów tego podejścia. Jego działania wyprzedzały epokę, w której żył, a zarazem zawierały kluczowe założenia współczesnej pedagogiki inkluzyjnej. Po pierwsze, Itard domagał się prawa do edukacji dla osób z najcięższymi deficytami rozwojowymi, kwestionując powszechne wówczas przekonania o ich niezdolności do uczenia się. Po drugie, realizował kompleksowy program edukacyjny, obejmujący rozwój fizyczny, intelektualny i moralny, oparty na dostępnej mu wiedzy naukowej. Jego podejście miało również charakter indywidualizujący – rehabilitacja Victora przebiegała na podstawie wnikliwej diagnozy, uwzględniającej zarówno zdolności,

43 K. Baranowicz, *Czym jest to, co nazywamy pedagogiką specjalną?*, „Niepełnosprawność. Półrocznik Naukowy”, 5 (2011) s. 9–21.

44 H. Lane, *The Wild Boy of Aveyron*, Cambridge 1976.

jak i ograniczenia, potrzeby oraz emocje ucznia⁴⁵. Jak podkreśla Kornelia Czerwińska⁴⁶, mimo różnorodności definicji, inkluzja społeczna opiera się na wartościach kluczowych – równości, sprawiedliwości, szacunku i tolerancji – i zakłada zapewnienie każdej osobie pełnego, równoprawnego uczestnictwa w życiu społecznym poprzez odpowiednie wsparcie, które przeciwdziała wykluczeniu. Znaczenie inkluzji wykracza jednak poza sferę społeczną, wpływając także na zdrowie psychiczne i emocjonalne młodzieży oraz ich wyniki edukacyjne. W badaniu australijskim wykazano, że wyższy poziom inkluzji społecznej w dziesiątej klasie istotnie zwiększa prawdopodobieństwo ukończenia szkoły średniej w klasie dwunastej⁴⁷. Z kolei niski poziom inkluzji wiązał się z ryzykiem przedwczesnego opuszczenia szkoły. Autorzy podkreślają, że wczesne budowanie poczucia przynależności może mieć długofalowe pozytywne skutki, poprawiając edukacyjne i zawodowe ścieżki młodych ludzi oraz jakość ich życia w dorosłości⁴⁸.

Eksperyment Itarda z „dzikim chłopcem z Aveyron” istotnie wpłynął także na zmianę podejścia do wychowania osób z niepełnosprawnością intelektualną. To właśnie dzięki jego pracy zapoczątkowano praktykę edukacyjną, która nie tylko umożliwiała nauczanie, lecz także wychowanie osób z odmiennym przebiegiem rozwoju. Od tego momentu zaczęto dostrzegać osoby z niepełnosprawnością intelektualną jako podmioty wychowania, a nie wyłącznie obiekty opieki, oraz podejmować działania na rzecz ich włączenia w życie społeczne. W szpitalach zaczęto organizować specjalne oddziały, w których z tymi osobami prowadzono systematyczną pracę wychowawczą⁴⁹.

45 M. Lopez-Torrijó, F. J. García-García, J. L. García, *Jean Itard en clave de educación inclusiva*, s. 507–519.

46 K. Czerwińska, *Diagnostyka inkluzyjna w pracy dydaktycznej z uczniem z niepełnosprawnością wzroku*, w: *Dydaktyka specjalna: w horyzoncie znaczeń, koncepcji i praktyki pedagogicznej*, red. J. Głodkowska, Warszawa 2020, t. 1, s. 166.

47 H. M. Renner, B. Rowland, D. Hutchinson, J. W. Toumbourou, *Modeling Adolescent Social Inclusion to Improve School Completion*, „Journal of Youth and Adolescence”, 52 (2023) s. 1662–1673, DOI: 10.1007/s10964-023-01792-9.

48 Tamże, s. 1662–1673.

49 G. Zarębska, *Historyczno-kulturowe uwarunkowania rozwoju wychowania, edukacji, diagnozy i rehabilitacji wobec jednostek niepełnosprawnych intelektualnie*, w: *Historyczne Dyskursy nad Pedagogiką Specjalną*, red. J. Bleszyński, D. Baczała, J. Binnebesel, Łódź 2008, s. 119–162.

Na podstawie doświadczeń zdobytych podczas pracy z Wiktorem powołano w Paryżu w 1840 r. pierwszą szkołę przeznaczoną dla osób z niepełnosprawnością intelektualną wyłącznie o charakterze pedagogicznym⁵⁰, którą założył Édouard Séguin – uczeń Itarda. Wydarzenie to stało się punktem wyjścia w trakcie formowania się środowiska specjalistów zajmujących się edukacją i wsparciem rozwojowym dzieci z niepełnosprawnością intelektualną. We Francji po raz pierwszy wyraźnie rozgraniczono niepełnosprawność intelektualną od choroby psychicznej, co miało kluczowe znaczenie dla rozwoju pedagogiki specjalnej⁵¹. W tym czasie Philippe Pinel zapoczątkował rewolucyjne przemiany w opiece nad osobami chorymi psychicznie, polegające na humanizacji warunków leczenia, czyli zniesienia stosowania kajdan i zamknięcia w klatkach, oraz uznania, że chorzy są ludźmi dotkniętymi chorobą, a nie opętaniem, i w związku z tym wymagają leczenia, a nie karania czy izolacji⁵². Obu badaczy, Itarda i Séguina, łączyło wówczas przekonanie o możliwości rozwoju człowieka poprzez odpowiednie oddziaływania wychowawcze i terapeutyczne. Itard, jako pionier praktycznych badań nad wychowaniem jednostek uznawanych za „nienauczalne”, wyznaczył kierunek dalszych poszukiwań w tym zakresie. Na jego doświadczeniach Séguin oparł własne koncepcje, tworząc podstawy nowoczesnej pedagogiki specjalnej i wprowadzając idee edukacji osób z niepełnosprawnością intelektualną do świata nauki i praktyki wychowawczej. Dzięki nim po raz pierwszy pojawiło się w pedagogice zagadnienie tworzenia indywidualnych programów edukacyjnych na podstawie dokładnego badania dziecka⁵³.

Podsumowanie i wnioski

Jean Marc Gaspard Itard w dziedzinie pedagogiki specjalnej sytuuje się jako reprezentant racjonalnego podejścia naukowego, głęboko przekonany o potencjale edukacji i jej transformacyjnym wpływie na jednostkę. Jego praca z Wiktorem, chociaż ostatecznie zakończona niepowodzeniem, była przejawem

50 T. Fetzki, *Édouard Onésime Séguin*.

51 M. Barlak, R. Czekalski, *Niepełnosprawność w zmieniającej się kulturze*, „Postępy Rehabilitacji”, 28 (2014) nr 3, s. 37–46, DOI: 10.1515/rehab-2015-0005.

52 T. Fetzki, *Édouard Onésime Séguin*.

53 A. Médici, *L'éducation nouvelle: ses fondateurs – son évolution*, Paris 1940.

niezlomnej wiary w możliwość przywrócenia „dzikiego chłopca” do wspólnoty społecznej poprzez oddziaływania pedagogiczne. W przeciwieństwie do Philippa Pinela, który interpretował przypadek Victora z perspektywy patologii psychicznej, Itard dostrzegał w nim przede wszystkim wychowawcze wyzwanie, możliwe do podjęcia dzięki odpowiednim metodom dydaktycznym i relacyjnym⁵⁴. Po zakończeniu pracy z Victorem, jego podejście zostało stopniowo wyparte przez inne koncepcje opieki nad dziećmi uznawanymi za „odchylone” od normy, a dziedzictwo Itarda zredukowano do wymiaru technicznego – rozumianego wyłącznie jako zbiór strategii nauczania. W rezultacie zagubiła się głębsza warstwa jego myśli, która wskazywała, że edukacja nie jest jedynie przekazywaniem wiedzy, lecz przede wszystkim procesem relacyjnym, konstytuującym człowieka jako istotę społeczną, kulturową i historyczną⁵⁵.

Współczesne koncepcje pedagogiczne, zwłaszcza te związane z ideą inkluzji społecznej, stanowią poniekąd powrót do pierwotnych intuicji Itarda. Podkreślają one znaczenie relacji między nauczycielem a uczniem, istotę wrażliwości na indywidualne potrzeby i afektywności jako kluczowego komponentu procesu kształcenia. Refleksje Itarda skłaniają tym samym do krytycznej rewizji współczesnych systemów edukacyjnych, szczególnie w zakresie oceny postępów ucznia, budowania poczucia przynależności oraz tworzenia środowiska sprzyjającego rozwojowi psychospołecznemu. Choć od czasu jego działalności minęły ponad dwa stulecia, postulaty te wciąż pozostają aktualne i w wielu obszarach edukacji – szczególnie specjalnej i inkluzyjnej – dopiero zaczynają być w pełni wdrażane. Historia Victora znalazła współczesne odzwierciedlenie w kulturze masowej, m.in. w filmie z 1970 r. pt. *L'Enfant sauvage*, w reżyserii François Truffaut, który ukazuje zarówno jego losy, jak i pracę opiekuna, Jeana Marca Gasparda Itarda. W kontekście historycznym Itard wniósł także cenny wkład teoretyczny, który pozostaje aktualny w dyskursie na temat jakości edukacji włączającej: podkreślał znaczenie wczesnej interwencji, rolę współpracy interdyscyplinarnej oraz cel, którym powinna być społeczna integracja jednostek wykluczonych.

54 J. Kulbaka, *Niepełnosprawni. Z dziejów kształcenia specjalnego*, Warszawa 2012.

55 A. F. M. Cordeiro, M. A. M. Antunes, *A ação pedagógica de Itard na educação de Victor, o „selvagem de Aveyron”: contribuição à história da psicologia*, „Boletim – Academia Paulista de Psicologia”, 40 (2020) nr 99, s. 296–306.

Niniejszy artykuł stanowi dowód na słuszność postawionego celu, jakim było przedstawienie i uzasadnienie roli działalności Jeana Marca Gasparda Itarda w rozwoju pedagogiki specjalnej na przykładzie „dzikiego chłopca” z Aveyronu. Analiza metod badacza, w tym stosowania terapii moralnej oraz indywidualizowanego podejścia wychowawczego, pokazują, że praca Itarda, lekarza i pedagoga, nad edukacją chłopca miała realny wpływ na rozwój edukacji osób z trudnościami rozwojowymi i stanowiła fundament nowoczesnej pedagogiki specjalnej.

Streszczenie: Przypadek Victora z Aveyron, słynnego „dzikiego chłopca”, jest jednym z ważniejszych momentów w historii pedagogiki specjalnej. Jean Marc Gaspard Itard – młody lekarz i pedagog – przez ponad pięć lat prowadził intensywną edukację chłopca odnalezionego w lasach Francji. Choć Victor nie został w pełni zsocjalizowany, działania Itarda stały się fundamentem nowoczesnych metod pracy z osobami z głębokimi zaburzeniami rozwojowymi. Itard sprzeciwił się uprzedzeniom swojej epoki, wierząc w potencjał każdego człowieka do nauki. Choć Victor nie nauczył się mówić i do końca życia był wycofany, praca z nim była przełomowa – Itard określił pięć celów wychowawczych, koncentrując się na integracji społecznej, rozwijaniu mowy i myślenia. Historia ta zapoczątkowała nowe podejście do osób z niepełnosprawnością, a przypadek Victora stał się symbolicznym wyrazem inkluzji społecznej. Jego praca wpłynęła na późniejszych badaczy i nauczycieli oraz rozwój pedagogiki specjalnej.

Słowa kluczowe: Itard, dziki chłopiec, biografia, pedagogika specjalna.

Bibliografia

Źródła

- Itard J. M. G., *An Historical Account of the Discovery and Education of a Savage Man, or of the First Developments, Physical and Moral, of the Young Savage Caught in the Woods Near Aveyron 1798*, London 1802.
- Itard J. M. G., *De l'éducation d'un homme sauvage, ou, Des premiers développemens physiques et moraux du jeune sauvage de l'Aveyron*, Paris 1801, <https://books.google.pl/books?id=XCIFAAAAMAAJ>, dostęp: 16.10.2025.
- Itard J. M. G., *Rapports et mémoires sur le sauvage de l'Aveyron...: l'idiotie et la surdi-mutité*, Paris 1894, <https://archive.org/details/rapportsetmmoiresoitar>, dostęp: 16.10.2025.

- Itard J. M. G., *Rapport fait à Son Excellence le ministre de l'Intérieur, sur les nouveaux développemens et l'état actuel du sauvage de l'Aveyron*, Paris 1807, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b86262687?rk=21459;2>, dostęp: 16.10.2025.
- Médici A., *L'éducation nouvelle: ses fondateurs – son évolution*, Paris 1940.

Opracowania

- Baranowicz K., *Czym jest to, co nazywamy pedagogiką specjalną?*, „Niepełnosprawność. Półrocznik Naukowy”, 5 (2011) s. 9–21.
- Barlak M., Czekalski R., *Niepełnosprawność w zmieniającej się kulturze*, „Postępy Rehabilitacji”, 28 (2014) nr 3, s. 37–46, DOI: 10.1515/rehab-2015-0005.
- Brauner A., Brauner F., *Dziecko zagubione w rzeczywistości: historia autyzmu od czasów baśni o wróżkach. Fikcja literacka i rzeczywistość kliniczna*, Warszawa 1988.
- Cayea W., *Feral Child: the Legacy of the Wild Boy of Aveyron in the Domains of Language Acquisition and Deaf Education*, Thesis 2006.
- Clark M. J., *Jean Itard: A Memoir on Stuttering*, w: *Psychology of Language and Thought: Essays on the Theory and History of Psycholinguistics*, red. R. W. Rieber, Boston 1980, s. 153–184, DOI: 10.1007/978-1-4684-3644-0_7.
- de Condillac E. B., *Traktat o wrażeniach*, tł. W. Wojciechowska, Warszawa 1958.
- Cordeiro A. F. M., Antunes M. A. M., *A ação pedagógica de Itard na educação de Victor, o „selvagem de Aveyron”: contribuição à história da psicologia*, „Boletim – Academia Paulista de Psicologia”, 40 (2020) nr 99, s. 296–306.
- Czerwińska K., *Diagnostyka inkluzyjna w pracy dydaktycznej z uczniem z niepełnosprawnością wzroku*, w: *Dydaktyka specjalna: w horyzoncie znaczeń, koncepcji i praktyki pedagogicznej*, red. J. Głodkowska, Warszawa 2020, t. 1, s. 166–180.
- Fetzki T., *Édouard Onésime Séguin: twórca pedagogiki osób z niepełnosprawnością intelektualną: człowiek – dzieło – znaczenie*, Kraków 2020.
- Gineste T., *La pensée médico-psychologique de Jean-Marc Gaspard Itard*, „Bulletin de la Société d'histoire de la médecine”, 23 (1989) nr 2, s. 115–120.
- Goodey C. F., *Where the Wild Things Were: Victor of Aveyron and the Pre-Emptive Critique of Developmental Disability in the Early Modern Novel*, „Social History of Medicine”, 30 (2017) nr 4, s. 807–826, DOI: 10.1093/shm/hkx036.
- Groff M. L., *Jean Marc Gaspard Itard*, „The Psychological Clinic”, 20 (1932) nr 8, s. 246–256.
- Henderson H., Radford N., Pizzetta C., Prodduturu S., *Diary Reporting and Phonetic Transcription for Effective Speech Analysis in Children with Disabilities: What Itard did not Know*, „Audiology and Speech Pathology Publications and Other Works”, (2014) s. 1–9.
- Héral O., *Contribution à l'histoire de l'orthophonie en France: Jean-Marc Gaspard Itard (1774–1838), médecin et rééducateur*, „Journal de Réadaptation Médicale: Pratique et Formation en Médecine Physique et de Réadaptation”, 25 (2005) nr 4, s. 190–196, DOI: 10.1016/S0242-648X(05)81203-4.

- Jean Marc Gaspard Itard, New World Encyclopedia online, 2014, http://www.newworld-encyclopedia.org/entry/Jean_Marc_Gaspard_Itard, dostęp: 16.10.2025.
- Jeanne Y., *Jean Marc Gaspard Itard, l'aube de la modernité*, „Reliance”, 25 (2007) s. 129–134.
- Kulbaka J., *Niepełnosprawni. Z dziejów kształcenia specjalnego*, Warszawa 2012.
- Lane H., *The Wild Boy of Aveyron*, Cambridge 1976.
- Lopez-Torrijos M., Garcia-Garcia F. J., Garcia J. L., *Jean Itard en clave de educación inclusiva*, „Revista Educação Especial”, 29 (2016) nr 56, s. 507–519, DOI: 10.5902/1984686X22490.
- Osóbka K., *Historia autyzmu od baśni i legend po badania genetyczne – laboratorium budowy mitów w nauce*, „Biuletyn Historii Wychowania”, 37 (2017) s. 93–120, DOI: 10.14746/bhw.2017.37.7.
- Pieczkowski T. M. Z., *Jean Itard e Victor do Aveyron: olhares contemporâneos sobre a narrativa de uma experiência pedagógica do início do século XIX*, „Revista Educação Especial”, 29 (2016) nr 56, s. 584–595, DOI: 10.5902/1984686X22493.
- Renner H. M., Rowland B., Hutchinson D., Toumbourou J. W., *Modeling Adolescent Social Inclusion to Improve School Completion*, „Journal of Youth and Adolescence”, 52 (2023) s. 1662–1673, DOI: 10.1007/s10964-023-01792-9.
- Shattuck R., *The Forbidden Experiment: The Story of the Wild Boy of Aveyron*, New York 1994.
- Zarębska G., *Historyczno-kulturowe uwarunkowania rozwoju wychowania, edukacji, diagnozy i rehabilitacji wobec jednostek niepełnosprawnych intelektualnie*, w: *Historyczne Dyskursy nad Pedagogiką Specjalną*, red. Błeszyński J., Baczała D., Binnebeisel J., Łódź 2008, s. 119–162.